

AGRESSIYA BELGILARINI RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR

Yakubova Sevara Shovkatovna

Xorazm viloyati Xiva tumani 21- maktabi psixologi

Abdullayeva Husniya Muxtor qizi

Xorazm viloyati Xiva tumanidagi 10-maktabi psixologi

Annotatsiya: Bolalarda agressiya, aggressivlik qilish kabi xulq-atvor belgilarini rivojlantiruvchi va ularning oldini olish usullari.

Kalit so'zlar: Shaxs rivoji, individ, biologik omil, sotsial omil, ta'lim-tarbiya, aggressivlik, agressiya, aggressivlikka miyillik, xulq-atvor.

Psixologiyada agressiya deganda, boshqalarni o'ziga bo'ysindirish yoki ularning ustidan hukmronlik qilish maqsadida, fantaziyasida (xayol surish) yoki real xulq-atvorda namoyon bo'ladigan tendensiyani (intilishni) tushunadilar. Ushbu tendensiya universal xarakterga ega bo'lsada, ammo "agressiya" atamasining o'zi umuman neytral ma'no kasb etadi. Aslida agressiya hayot va yashash qiziqishlariga xizmat qiladigan, pozitiv, hamda o'zinig aggressiv xohishini qoniqtirishga yo'naltirilgan, negativ ahamiyat kasb etishi mumkin. Agressiya psixik reallik sifatida aniq xarakteristikalariga ega: yo'naltirilganligi, namoyish etish shakllari, intensivlik. Agressiyaning maqsadi - xususan jabrlanuvchiga azob (zarar) yetkazish (dushmanlik agressiyasi), hamda agressiyani boshqa maqsadlarga erishish vositasi sifatida qo'llash (instrumental agressiya) hisoblanadi. Agressiya tashqi ob'ektlarga insonlar va predmetlar yoki o'ziga yo'naltiriladi. Boshqa insonlarga yo'naltirilgan agressiya jamiyat uchun maxsus xavfni tashkil etadi. A. Bandura va R. Uolter uni asotsial agressiya deb ataganlar uni ijtimoiy-destruktiv xarakterli xarakterlar bilan bog'laydilar, buning natijasida boshqa shaxs yoki mulkka zarar yetkazilishi mumkin, biroq bu harakatlar qonuniy nuqtai nazaridan jazolanmasligi ham mumkin. Agressiya ochiq va latent shakllarga ega bo'lishi mumkin. "Agressiya" atamasini vayron etish niyatlarini belgilash uchun qo'llanilishiga qaramasdan, uni pozitiv namoyishlarini baholash uchun masalan, manmanlikdan kelib chiqqan faollik uchun keng qo'llaydilar, Bunday harakatlarni o'z mavqeini o'rnatish deb belgilaydilar, shu bilan bu harakatlar do'stona motivatsiya yordamida paydo bo'lganini ta'kidlaydilar. Ular raqobat, yutuqlarga intilish, hazil, sport musobaqalari va boshqa shakllarda namoyon bo'ladi. Agressiyaning odatiy namoyishlari quyidagilar hisoblanadi: nizo chiqarish, bosim o'tkazish, majburlash, tilining yomonligi, negativ baholash, hamla qilish yoki jismoniy kuchni qo'llash bo'lsa, yashirin shakllari aloqadan qochish, kimgadir zarar yetkazish maqsadiga befarqlik, o'ziga ziyon yetkazish va o'z joniga qasd qilish kabilarda namoyon bo'ladi.

Agressiyaning ichki reprezentatsiyalari turli agressiv affektlar orqali, xususan asabiylashish, hasad, nafrat, g'azab, chidamlilik, vahshiylik, jinnilik va qutirish ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Agressiv affektlar intensivligi ularning psixologik funksiyasi bilan hamjihatlikda, agressiya individ uchun avtonomiyani saqlab qolish, azob yoki xavf manbaini yo'qotish, ehtiyojlarini qondirish yo'lida to'siqlarni yo'q qilish, ichki nizoning yechimi, o'zini baholashning o'sishi kabi muhim funksiyalarni bajarishi va bunday vaziyatda agressiyani shaxs to'la-to'kis yoki qisman anglamasligi mumkin. Nafrat - eng murakkab agressiv va intensiv affektlardan biri bo'lib, nafratga chalingan insonning asosiy maqsadi agressiya ob'ektini yo'qotishga qaratilib shubhasiz, nafrat jiddiy xavfni bartaraf etishga yo'naltirilgan, g'azabning normal reaksiyasi bo'lishi ham mumkin. Ma'lum sharoitda nafrat va qasoskorlik noadekvat tarzda kuchayishi mumkin. Nafrat ob'ekti bilan munosabatlar agressor shaxsiyati uchun muhim qadriyatga ega. U nafrat ob'ektini chin dildan yo'qotishni istaydi va shu bilan birga u bilan munosabatlarni saqlab qolishga intiladi. Quyida turli psixologik nazariyalarda agressiv xulq-atvor muammosining tadqiqi bilan bog'liq tahlillarni keltirib o'tamiz. Biologik nazariyalar deviant holatlarni o'rganishda deviant xulq-atvorning agressivlik va jinoyatchilik turlarini tadqiq qilishga harakat qilishadi. Lekin deviansiya muammosi keng ko'lamdagi ijtimoiy muammo hisoblanib, jamiyatda mavjud jamiyat tomonidan qabul qilinmagan har bir harakatni o'z ichiga oladi. XIX ikkinchi yarmida italiyalik Ch.Lombroz biologik nazariya yo'nalishda dastlab deviant xulq-atvor muammosi bilan shug'ullangan. Ch.Lombroz jinoyatchilikning asosiy sababi bu irsiy-biologik omillar deb uqtiradi. Jinoiy (kriminal) xulq-atvorning paydo bo'lishiga dastlab ob-havo, tabiat va tug'ma omillardan tortib iqtisodiy, madaniy va genderlargacha bo'lgan ijtimoiy omillar ham sabab bo'lishi mumkin, deb ta'kidlaydi.

X.Kaufmaning ta'kidlashicha, "Agressivlik– bu shaxslarning resurslardan o'z ulushini olishga harakat qiladigan vosita bo'lib, bu o'z navbatida tabiiy tanlanishda muvaffaqiyatni ta'minlaydi". E.Fromm yovuz tajovuzni "insonning boshqa tirik mavjudot ustidan mutlaq hukmronlik qilish" istagida ifodalangan hukmronlik quroli deb hisoblaydi. Ba'zida agressivliklik inson gomeostazining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Agressivlik- bu maqsadga muvofiq, hissiy jihatdan rang-barang bo'lgan kuchli maqsadli hujum, bunday muomalani istamagan boshqa tirik mavjudotni haqorat qilish yoki zarar etkazishga qaratilgan xatti-harakatlar shakli. Agressivlik- bu harakat yoki holatning turi, agressivlik - bu belgi, odat va hamma narsaga agressivlik munosabatda bo'lish moyilligi. Agressiv xatti-harakatlar turli xil hayotiy xavf tug'diradigan jismoniy va ruhiy holatlarga stress, umidsizlik va hokazolarni keltirib chiqaradigan javob usullaridan biridir.

Bolalarda agressivliklik va g'azabning namoyon bo'lishi tabiiydir, garchi ular ko'p ota-onalarni qo'rqitsa. Bola tabiatan yovuz bo'lolmaydi, buning uchun biron bir sabab bor va tajovuzning namoyon bo'lishi har qanday ichki yoki tashqi hodisalarning

tabiiy natijasidir. Ko'pincha agressivliklik ichki bezovtalik, bola atrofidagi voqealarga etarli darajada munosabat bildirmaslikning aksidir. Ammo agar bolaga ushbu holatni vaqtida bajara olmasa, tajovuz vaqt o'tishi bilan shaxsning salbiy sifatiga aylanib, barqaror xatti-harakat shakliga aylanishi mumkin. G'azab va tajovuzning namoyon bo'lishini taqiqlash yoki bostirishdan oldin, siz ularni keltirib chiqaradigan sabablarni tushunishingiz kerak.

Birinchi sabab chaqaloq o'sadigan oilada. Agar bolaning oilasi unga agressivlik xatti-harakatni namoyon etsa (otasi onani ursa yoki onasi bolani xafa qilsa va hokazo), bola xafa bo'lsa va xo'rlansa, oxir-oqibat, bu xatti-harakatlar chaqaloq ongida mustahkamlanadi va uydan tashqarida agressivlik ko'rinishga olib keladi.

Ikkinchi sabab - maktabgacha muassasalarda, turli doiralarda yoki bo'limlarda. Boshqa bolalar bilan turli xil o'yinlardan, agar bunday oilalarda o'zini tutish odat tusiga kirsam, bolalar boshqa bolalardan o'rganadilar.

Uchinchi sabab ommaviy axborot vositalarida. Bolalar ko'pincha ota-onalari bilan televizor tomosha qilishadi va ko'pincha unchalik foydali bo'lmagan dasturlarda agressivlik, qotillik va h.k. Bundan tashqari, bolalar ushbu sahnalarni haqiqiy hayotga o'yinlar orqali olib borishadi va hatto ularning agressivlikligi, yumshoq qilib aytganda, ko'tarilganligini anglamaydilar.

Ekologik yondashuv Z.Freyd nuqtai nazariga o'xshash bo'lgan agressiyaga evolyusion yondashuv tarafdori K.Lorens tadqiqotlarida yangicha mazmun kasb etdi. Lorensning fikriga ko'ra, tajovuzkorlik, barcha jonzotlarda bo'lgani kabi, insonda ham mavjud bo'ladi. U yashash uchun kurash instinktiga asoslanuvchi agressiv energiya organizmda uzoq vaqt davomida muntazam yig'ilib borib, uzluksiz ravishda, qo'qqisdan paydo bo'ladi deb hisoblagan. Shu tariqa, aniq tajovuzkor xatti-harakat quyidagi ikkita vazifani bajarish natijasida yuzaga keladi: 1. Jamlangan tajovuzkor energiyaning miqdori; 2. Agressiyani bo'shashini yengillashtiruvchi stimullarning mavjudligi. Tajovuzkorlik nazariyasining fundamental tadqiqotlari aynan K.Lorensning g'azabidir. Birinchidan, u hayvonlardagi o'z turdoshlariga nisbatan tajovuzkorlikni zararli emas, balki turning saqlanib qolishi uchun foydali, deb hisoblagan. Agressiyani turni saqlanib qolishi uchun lozim bo'lgan tabiiy instinkt sifatida anglash, uning xavfini tushunish imkonini beradi. Uning xavfi kutilmaganda yuz berishidir. Aksariyat sotsiolog psixologlar o'ylaganlaridek, agressiya tashqi ta'sirlarga bog'liq bo'lmaydi. Ikkinchidan, Lorensning fikriga ko'ra, guruh a'zolari bir-birlari bilan qanchalik yaqin bo'lsalar, qanchalik bir-birlarini tushunsalar hamda yaxshi ko'rsalar, agressiya shunchalik xavfli bo'ladi. Uchinchidan, Lorens tajovuzkorlikka qarshi ijtimoiylashuvning quyidagi usullarini ko'rsatdi: almashtirish, hujum mo'ljalini o'zgartirish. Lorens buni evolyusiya natijasida erishilgan ajoyib ixtiro, tajovuzni xavfsiz yo'nalishga burib yuborish vositasi deb yozgan. Sherer ham, modomiki agressiya instinkt ekan, uni boshqa faoliyat bilan almashtirish lozim deb hisoblagan.

Shu o'rinda an'analarning jamiyat hayotida tutgan o'rni haqidagi Lorens g'oyalari diqqatga sazovor. Xususan, u o'zining dastlabki kommunikatsiya vazifasini o'zgartirib, yangi ikkita vazifani bajarishga kirishadi: agressiyadan saqlanish hamda bir tur a'zolari ichidagi aloqalarni saqlab qolish. Uchinchi muhim vazifasi bir turni qobiq ichida saqlab, boshqa turlardan himoyalash. Bu bugungi kundagi me'yorlarning aniq ifodasidir. Ijtimoiy me'yorlar va an'analarning mustahkamligi eng dahshatli urush - dinlararo urushga olib kelishi mumkin va bu bugungi kunda bunday holat kuzatilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. M.G. Davletshin. Umumiy psixologiya. T. ToshDPU. 2002. (o'quv qo'llanma).
2. А. Г. Исмагилова. Стиль педагогического общения воспитателя детского сада // Вопросы психологии. 2000. № 5. 65—72-с.
3. Deyl Karnegi. Muomala sirlari. T.«Navro'z» nashriyoti. 1992
4. V. Karimova. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. T. 1999.
5. V. Karimova. F. Akramova. Psixologiya. (ma'ruzalar matni) T. 2000.
6. V. Karimova. Psixologiya. (o'quv qo'llanma). T. 2002.